

Prefață la ediția 2000

La paisprezece ani de la publicarea acestei cărți, medicii naziști continuă să mă obsedeze. Mi-i amintesc ca pe niște oameni deloc excepționali, care au făcut parte din cel mai cumplit proiect deucidere – cea mai cumplită degradare umană – într-un secol extrem de sângeros. Mai mult decât atât, principiul nazist central pe care l-au întrupat ei – uciderea în numele vindecării – a continuat să reverbereze din păcate mult prea frecvent în politici mai recente de exterminare în masă, răspândite în diverse părți ale lumii.

Ne gândim imediat la „purificarea etnică” efectuată de sârbi în fosta Iugoslavie în anii 1990. Deși înfăptuite la o scară mult mai mică, toate acele crime au reamintit în mare măsură de modelul nazist. Similitudinile nu s-au rezumat doar la imaginile oamenilor atrofiați din lagăre, care-și așteptau moartea, și nici la mărturiile despre măcelurile comise și umilirea membrilor grupurilor persecutate (inclusiv violarea sistematică a bosniacelor, uneori sub ochii familiilor).

Similitudinile mai profunde au constat în combinația dintre ideologia mistică a naționalismului etnic și extraordinara brutalitate paramilitară. Ideologia sârbilor, la fel ca a naziștilor, era una de revitalizare personală și colectivă, de depășire a unor percepute răni istorice care își aveau rădăcinile în cele două războaie mondiale din secolul al XX-lea, ajungând până la cuceririle turcilor din secolul al XIV-lea. Rănile acelea puteau fi vindecate doar prin exterminarea victimelor desemnate. O altă paralelă cu naziștii a fost rolul central jucat de intelectualii sârbi; ideologia criminală a purificării etnice în numele unei Serbii Mari provenise de la membri ai Academiei Sârbe de Științe. De aici și diviziunea muncii, asemănătoare celei naziste, între ucigașii profesioniști și profesioniștii ucigași.

A existat totuși un aspect important în care purificarea etnică sârbă s-a abătut de la modelul nazist. Aproape de la bun început, ea a fost vizibilă peste tot prin intermediul revoluției mass-media din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Orice telespectator putea vedea zilnic victime care sufereau și ucigași sârbi care jefuiau. Ulterior, internetul avea să răspândească și mai mult detaliile în întreaga lume.

Reacția mea în fața primelor imagini a semănat cu reacția multor oameni: un amestec tulburător de oroare, furie și rușine. În plus însă,

totul mi s-a părut atât de apropiat de observațiile mele asupra comportamentului nazist, o expresie atât de accentuată a ceea ce ajunsese să denumesc (în colaborare cu Eric Markusen) „mentalitatea genocidului”, încât m-am simțit impulsivat să iau poziție publică în favoarea intervențiilor pentru a opri crimele. Am lucrat cu un grup mic de profesioniști la un plan ONU în această privință și câțiva dintre noi am mers la Washington, pentru a ne prezenta opiniile în fața Congresului și a consilierilor vicepreședintelui. Nici noi, nici alte grupuri similare n-am înregistrat mult succes, din diverse motive asociate opoziției prezidențiale și politicii interne americane. Aparent, vizibilitatea genocidului nu cerea în mod obligatoriu și intervenție pentru a i se pune capăt.

Bineînțeles, crimele în masă ale naziștilor n-au avut o asemenea expunere clară. Ele au fost menite să rămână secrete pentru lumea din exterior. Naziștii își puteau controla suficient de bine mediile pentru ca tănuirea lor să fie cel puțin parțial eficientă. Deși au existat de la bun început, dovezile de genocid au putut fi suficient de diluate și manipulate pentru a le permite germanilor și altora să-și mobilizeze tendințele de negare și detașare emoțională; să știe și în același timp să nu știe, dacă mă pot exprima așa, despre crimele în masă. În propriile lor cercuri, naziștii au fost ambivalenți în dezvăluirea faptelor comise. Indiferent care ar fi fost pasiunile criminale ale lui Hitler, Himmler și ale altor conducători, mulți din mișcare, dacă nu majoritatea, erau considerați nepregătiți ideologic pentru un genocid. Această suprimare parțială a informației le-a îngăduit medicilor naziști să vadă Auschwitz-ul ca pe o „planetă separată”, unde nu se aplica moralitatea obișnuită, și astfel să-și depășească îndoielile legate de participarea lor la crime. Indiferent care i-ar fi fost limitările, mușamalizarea a contribuit la succesul și extinderea crimelor naziste.

O vreme, părea că vizibilitatea mai mare a purificării etnice sârbe va determina oprirea procesului. Crimele fuseseră remarcate de la bun început, dar s-a întârziat în mod repetat definirea unei modalități agreeate de intervenție internațională. Ezitarea aceea de a interveni – nu numai în Iugoslavia, ci și în Rwanda în anii 1990 și în Cambodgia cu două decenii mai devreme – a fost o rușine reeditată. Dar în cazul sârbilor, ideea intervenției a reprezentat întotdeauna o problemă, și nu numai pentru că victimele erau europeni. Vizibilitatea crimelor a făcut ca oameni din toată lumea să devină spectatori conștienți, care trebuiau să învingă, sau cel puțin să respingă, sentimentele de disconfort extrem față de evenimente. Ubicuitatea aceea a spectatorilor a

favorizat până la urmă decizia unei intervenții, deși măsurile întreprinse pentru oprirea genocidului au fost problematice în sine. Desigur, frecvența televizării ororilor poate avea un efect contrar, determinând împotrivirea față de asemenea imagini sub forma unei detașări psihice susținute, dar exact aceleași imagini au ajutat la menținerea disconfortului spectatorilor ca un imbold permanent spre intervenție.

Toate acestea converg spre o problemă mai generală, care a fost insuficient examinată în legătură cu genocidul: controlul pe care-l dețin făptașii asupra informațiilor referitoare la acțiunile pe care le întreprind sau pe care le-au întreprins. Pretenția lor de omnipotență ca stăpâni asupra vieții și morții este extinsă la stăpânirea adevărului. Când a pus scandoaloasa întrebare retorică „Cine mai vorbește azi despre exterminarea armenilor?”, Hitler se referea desigur la ceea ce considera a fi memoria de scurtă durată a lumii în asemenea privințe. În același timp însă, își declara suveranitatea asupra informațiilor și a adevărului, asupra reacției mondiale față de genul de crime în masă pe care le declanșase. Această atitudine este prezentă și în cazul sârbilor, care-și creează propriile istorii ce neagă insistent comportamentul ucigaș care a fost observat de atâta lume.

Exemplul cel mai bine cunoscut de negare susținută a genocidului implică Holocaustul și este răspândit de „institute de cercetări” corupte care asigură note de subsol în susținerea retrospectivă a deținerii adevărului de către naziști. Mai puțin bine cunoscute au fost eforturile încă și mai complexe ale guvernului turc de a nega genocidul armenilor comis de turci în 1915, folosindu-se nu doar de propria sa mașinărie oficială vastă, ci și de know-how-ul unor puternice agenții publicitare americane. O astfel de falsificare a istoriei trebuie înțeleasă ca o continuare a genocidului în sine și poate încuraja alți autori de genocid (așa cum au sugerat cuvintele lui Hitler despre armeni) să continue exterminarea în masă beneficiind de impunitate istorică.

Am întâlnit o caricatură a tuturor acestor înclinații omnipotente spre genocid la mica sectă japoneză Aum Shinrikyo. Principalul său act de violență a fost atacul cu gaz sarin în cinci garnituri de metrou din Tokio, în martie 1995. Au murit douăsprezece persoane atunci și alte cinci mii au fost afectate. Planul mai vast al sectei era însă de a stoca și a elibera un volum mult mai mare de gaz în luna noiembrie a aceluiași an, utilizând un elicopter achiziționat din Rusia în acest scop. Potrivit logicii aproape psihopate a liderului sectei, Japonia, SUA și alte mari puteri aveau să se acuze după aceea reciproc de responsabilitate și să

declanșeze astfel al Treilea Război Mondial, care, la rândul lui, avea să aducă doritul Armageddon biblic care să distrugă lumea. Aum stocase de asemenea arme biologice și se interesa de posibilitatea obținerii de focoașe nucleare. Ținând seama de miniaturizarea constantă a tehnologiei, nu numai statele mari și mijlocii, ci și grupări sectante antiguvernamentale tot mai mici se pot angaja într-o politică de exterminare în masă „cu picătura”. Și secta Aum i-a considerat pe oamenii de știință și pe medici niște „profesioniști ucigași”, iar viziunea sa de distrugere a lumii pentru a o salva de profanarea universală este comparabilă cu viziunea nazistă a crimelor comise în numele vindecării.

Ținând seama de diferența enormă dintre atacurile limitate ale sectei Aum și milioanele de victime naziste, aceste paralele de motivație și viziune ucigașă devin frapante. Cu atât mai mult când recunoaștem, așa cum recunosc în prezent mulți erudiți, că naziștii înșiși pot fi înțeleși ca o vastă sectă milenară, care a conceput „Reichul de o mie de ani” și în același timp s-a angajat cu regularitate în ritualuri religioase păgâne, mai ales cu ocazia mitingurilor mari de partid (înfățișate în tulburătorul film *Triumful voinei**). În cadrul acestei ideologii, medicii naziști erau distribuiți ca personaje șamaniste într-un vast proces sectant ucigaș.

Cu toate acestea, înainte de a fi fost repartizați la Auschwitz sau într-un centru de exterminare de tip „eutanasie”, cei mai mulți dintre acești doctori fuseseră practicieni destul de obișnuiți ai medicinei (deși membri ai partidului nazist) și nu omorâseră pe nimeni. Adevărul regretabil este că, prin intermediul socializării, oamenii pot accepta ușor să omoare. Înzestrarea omului de a se adapta, care ne-a slujit atât de bine ca specie, ne poate înșela acum, permițându-ne adaptarea la instituții și mentalități care propovăduiesc genocidul.

Acest principiu al influenței socializării în politica de genocid joacă un rol major în recenta dezbateră privind originile germane ale Holocaustului. În centrul dezbaterii se află afirmația potrivit căreia Holocaustul a rezultat dintr-o formă unică și malignă a unui anti-semitism german ceva mai vechi, care a fost motivația predominantă atât pentru cei care au ordonat, cât și pentru cei care au înfăptuit omorurile. Totuși, cercetarea mea despre medicii naziști sugerează

* *Triumph des Willens*, 1935, regia Leni Riefenstahl (n. trad.).

altceva. Medicii pe care i-am interviuat sau despre care am citit n-au fost deloc ocoliți de antisemitism și, în majoritatea cazurilor, au privit cu entuziasm promisiunile de revitalizare individuală și colectivă ale regimului. În general însă au fost oameni obișnuiți, cu diverse grade de autoritarism, naționalism și coruptibilitate, deciși să se adapteze regimului și mediului în care fuseseră repartizați, indiferent care ar fi fost acestea. În majoritate, n-au fost ideologi și chiar i-au ridiculizat pe extremiștii naziști, deși ei înșiși au contribuit la cele mai extremiste proiecte de ucidere în masă.

În timp ce fanaticii ideologici sunt esențiali în organizarea structurilor și dinamicii crimelor în masă, oameni perfect obișnuiți, care acceptă doar fragmente din ideologia respectivă, pot fi efectiv absorbiți în aceste structuri draconice. Influența mediului social în actele de genocid nu diminuează în niciun fel responsabilitatea individuală pentru acțiunile personale, dar, din cauza ei, genocidul devine o problemă mai gravă decât am crezut anterior, un proiect individual și colectiv mai fezabil. Conștientizarea acestui lucru ne poate ajuta în mare măsură în eforturile permanente de a combate crimele în masă și de a crea societăți mai decente. De aceea, poate, mai sunt multe de spus despre medicii naziști care continuă să ne obsedeze.

Cuvânt-înainte

La scurtă vreme după ce mi-am încheiat studiul anterior despre supraviețuitorii bombei atomice, un prieten rabin m-a vizitat și, în decursul conversației noastre, a declarat:

— Hiroșima este calea ta, ca evreu, spre Holocaust.

Comentariul m-a tulburat și mi s-a părut oarecum dogmatic, chiar și pentru un rabin.

Totuși, din momentul acela (sfârșitul anilor 1960), am nutrit sentimentul intens că, în scurt timp, voi încerca eu însumi să studiez genocidul nazist. Toate cercetările pe care le efectuasem asupra „situațiilor extreme” – situații caracterizate prin grade ridicate de violență fizică și psihică – păreau să conducă, profesional și personal, spre un asemenea studiu. Prieteni și studenți mi-au oferit îndemnuri cordiale și, fără să existe un plan clar, ideea a căpătat pentru mine o anume inevitabilitate.

Cu prilejul câtorva conferințe despre Holocaust, am susținut prezentări despre psihologia supraviețuitorului, dar am ajuns la convingerea că ceea ce era necesar acum era un studiu asupra făptașilor. Ca atare, eram mai mult decât pregătit când am primit un telefon de la un editor (cu care lucrasem la cartea mea despre Hiroșima), care m-a întrebat dacă n-aș vrea să arunc o privire peste niște documente referitoare la Josef Mengele și practicile medicale din Auschwitz. Din documentele respective și din studierea altor lucrări asociate lor, am început să înțeleg importanța extraordinară a medicilor în general pentru proiectul nazist de exterminare în masă. Cartea de față începuse deja pentru mine, deși avea să se extindă mult dincolo de materialele acelea inițiale.

Cu toate că eram dispus să încep lucrul, câțiva dintre cei cu care am discutat și-au exprimat unele rețineri. „Sper că ai stomacul tare!” a fost un comentariu pe care l-am auzit frecvent. Unii s-au străduit chiar să mă convingă să abandonez complet subiectul. Argumentul lor era că răul reprezentat de nazism ar trebui doar să fie recunoscut și izolat; nu ar trebui să-l transformăm în obiect de studiu, ci pur și simplu să-l condamnăm. Exista mai ales temerea că studiile psihologice prezentau riscul de a substitui condamnarea cu „analize”. Reținerile acelea m-au pus pe gânduri și m-au determinat să examinez unele probleme filozofice și personale dificile.

Nu aveam îndoieli în privința răului întrupat de nazism, dar acum puteam fi mai sigur că scopul proiectului meu psihologic era acela de a afla mai multe despre răul acela specific, nu de a-l înlocui. A evita examinarea surselor sale mi se părea, în cele din urmă, un refuz de a angaja capacitatea noastră de a-l combate. O asemenea evitare conține nu numai teama de contaminare, ci și supoziția că nazismul sau orice alt rău nu are absolut nicio relație cu noi ceilalți – cu capacitățile omenеști mai extinse. Exterminarea în masă și brutalitatea nazistă te îndeamnă la o astfel de supoziție, totuși ea este falsă, ba chiar periculoasă. Cât despre „stomacul tare”, mă temeam desigur de lumea în care intram, însă, din experiența mea, decizii de acest gen sunt luate bazându-te pe intuiția profundă despre propria ta persoană, despre ce este convenit și corect să faci. În ciuda înclinației de a merge mai departe, eram conștient că orice aș fi făcut ar fi fost considerabil mai puțin decât justiția completă, morală și intelectuală.

În timpul cercetărilor, a devenit clar că naziștii nu au fost singurii care i-au implicat pe medici în nelegiuiri. Este suficient să privim rolul psihiatrilor sovietici în diagnosticarea disidenților ca fiind bolnavi mintal și încarcerarea lor în sanatorii, al medicilor din Chile (potrivit cercetărilor documentate ale organizației Amnesty International) care au slujit ca torționari, al medicilor japonezi care au efectuat experimente medicale și vivisecții asupra prizonierilor în al Doilea Război Mondial, al medicilor sud-africani albi care au falsificat rapoarte medicale despre negri torturați sau uciși în închisori, al medicilor și psihologilor americani folosiți de CIA în trecutul recent pentru experimente medicale și psihologice lipsite de etică, implicând droguri și manipulări mintale, și al tânărului medic „idealist”, membru al sectei Templul Popoarelor din Guyana, care a pregătit otrava (un amestec de cianură și Kool-Aid) pentru crima-sinucidere a aproape o mie de persoane în 1978. S-ar părea că, în general, medicii sunt imediat dispuși să participe la eforturile unor grupări fanatice, demagogice sau clandestine de a controla mintea, sufletul, viața și moartea. Mă preocupaseră atât profesional, cât și personal toate exemplele de mai sus, și ele dovedesc unele relații cu șabloane distructive ale „medicalizării” pe care le voi discuta.

Am constatat însă că medicii naziști s-au deosebit în mod semnificativ de aceste alte grupări, nu atât prin experimentele asupra oamenilor, cât prin rolul lor central în proiecte de exterminare – proiecte bazate pe viziuni biologice care au justificat genocidul ca mijloc de vindecare națională și rasială. (Poate că medicii turci, prin participarea lor la genocidul împotriva armenilor, se apropie cel mai

mult de ei, așa cum voi argumenta mai târziu.) Din acest motiv, dar și din multe altele, medicii naziști necesită un studiu aparte și cartea aceasta se referă în principal la ei, cu toate că în ultima secțiune mă ocup mai pe larg de tiparele de genocid.

Nu susțin totuși că aș fi întreprins un studiu istoric comprehensiv asupra tuturor medicilor naziști sau asupra profesiei medicale în general în timpul celui de-al Treilea Reich. Adesea mi-am dorit să fi avut acces la un asemenea studiu, deoarece ar fi ușurat în mare măsură cercetările îndelungate pe care eu și asistenții mei le-am efectuat prin arhive și documente din procese din toată lumea. Ceea ce am subliniat eu a fost relația unor grupuri specifice de medici naziști, și indivizi particulari, cu crimele în masă și cu pretextul mai vast de „vindecare” invocat de regim. Această inversare dintre vindecare și ucidere a devenit un principiu de organizare a cărții și am ajuns să suspectez relevanța ei pentru alte proiecte de exterminare în masă.

S-au spus multe despre relațiile dintre făptași și victime, iar asemenea relații au avut importanță considerabilă la Auschwitz și în alte locuri. Am constatat însă că este esențial să diferențiez cu exactitate situația morală și psihologică a membrilor celor două grupuri. Indiferent care le-ar fi fost comportamentul, deținuții au fost în situația de a fi prizonieri amenințați, pe când medicii naziști erau temnicipi amenințători. Deosebirea aceasta clară trebuie să precedă orice evaluare a comportamentului medical de la Auschwitz. Evreii au fost principalul obiect al genocidului nazist, și de aceea principalele victime ale medicilor naziști. În carte i-am inclus însă și pe deținuții neevrei de la Auschwitz, cum au fost polonezii, deținuții politici și prizonierii ruși de război, ca și pacienții bolnavi mintal din Germania și zonele ocupate, persecutați chiar și mai direct de medicii naziști.

Când m-am apropiat de sfârșitul cărții, mulți m-au întrebat ce efect avusese asupra mea. Am răspuns de obicei „foarte mare” și apoi am schimbat subiectul. Este încă prea devreme pentru a putea trage o concluzie fermă. Nimeni nu se poate aștepta să iasă nevătămat spiritual dintr-un asemenea studiu, cu atât mai mult când propriul eu este instrumentul care primește forme de experiență pe care ai fi preferat să nu le fi cunoscut. Pe de altă parte, latura pozitivă a cărții a fost pentru mine rețeaua benefică de oameni, extinsă în cea mai mare parte a lumii, în cadrul căreia am lucrat. În centrul ei s-au aflat supraviețuitorii, care au fost pentru mine ca un fel de ancoră. Din rețea au făcut însă parte și colegi, cercetători ai genocidului nazist, germani decși să înfrunte epoca nazistă și tineri asistenți – dintre care pe unii îi cunoscusem de mulți ani, iar pe alții i-am întâlnit abia acum – , atât de

mulți, din toate aceste categorii, încât a trebuit să-i enumăr la sfârșitul cărții. Împărțirea unei astfel de experiențe însuflețește prietenii vechi și creează, imediat și intens, altele noi. O compensație, poate, pentru cunoștințele mele foarte limitate de germană, ebraică, idiș, poloneză și franceză (limbile implicate) a reprezentat-o dimensiunea acestei rețele benefice care s-a conturat.

Știam, de multe decenii, insistența lui Albert Camus de a nu fi nici victime, nici călăi, de a evita instituții și acțiuni în care iau naștere aceste două categorii. Acum însă am înțeles mai bine la ce se referea. Camus și-a învățat lecția originală din participarea în rezistența antinazistă clandestină. Nu mai este nevoie să subliniez cât de frecvent este ignorat sfatul lui. Aș insista totuși că suntem capabili să acționăm, indiferent cât de imperfect, și să învățăm din examinarea cu atenție a răului din trecut. Aceasta este speranța cu care am întreprins studiul acesta și pe care acum îl ofer cititorilor.